

*Др Снежана Соковић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 347.61/.64:364.44:061

343.4:316.356.2

DOI: 10.46793/XXIV-11.161S

УЛОГА ЦЕНТАРА ЗА СОЦИЈАЛНИ РАД У СПРЕЧАВАЊУ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ*

Резиме

Иако су, формално гледано, активности центара за социјални рад секундарне и пратеће у односу на делатност органа кривичноправног система, њихов потенцијални допринос у спречавању насиља у породици јесте суштински. Репресивним мерама, какве по својој суштини јесу кривичоправне мере, делатност центара за социјални рад даје смисао превенције. Анализа улоге ових центара у систему спречавања породичног насиља указује да Закон о спречавању насиља у породици није на одговарајући начин укључио програме рада са учиниоцима насиља у систем превенције породичног насиља а тиме и није искористио доказани потенцијал центара за социјални рад да применом психосоцијалног третмана према учиниоцима битно допринесу превенцији овог облика насиља. Како је у нормативном смислу простор за примену психосоцијалног третмана према учиниоцима у кривичном законодавству веома сужен, а у пракси и додатно смањен због ограничене примене одговарајућих правних института, центри за социјални рад су се, упркос професионалној обучености и охрабрујуће позитивним резултатима, нашли у ситуацији да у систему превенције породичног насиља не могу да пруже потребне услуге.

Кључне речи: *насиље у породици, центри за социјални рад, програми рада са учиниоцима, превенција, психосоцијални третман.*

1. Увод – операционални контекст насиља у породици

Дефинисање насиља у породици је "ванстандардно релевантно" и захтева опрезан приступ. Разумевање овог феномена и непосредни начини поступања у ситуацијама насилничког понашања зависе од тога како научни и политички

* Рад је настао као резултат научноистраживачког рада истраживача Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ауторитети одређују контекст насиља у породици.¹ Насиље у породици је комплексније од самог акта насиља јер представља злоупотребу моћи и чин контролисања мање моћних чланова породице или чланова који располажу мањим ресурсима. Спада у круг родно сензитивне проблематике јер су најчешће жртве насиља особе женског пола, различитог животног доба и породичног статуса, а најчешћи учиниоци лица мушког пола у статусу актуелних или бивших брачних или ванбрачних, односно интимних партнера.² Стога шире дефиниције насиља у породици наглашавају да суштина овог насиља јесте злоупотреба моћи, поверења или зависности унутар породице, чиме се угрожава опстанак, безбедност и добробит другог члана или чланова породице, што укључује различите облике злоупотребе, као што су насиље у партнерском односу, злостављање и занемаривање старијих или других одраслих зависних особа, злостављање и занемаривање деце, злостављање родитеља и присуствовање и изложеност насиљу над другим чланом породице. Са друге стране, иако се легалистичком приступу замера да у редукује тумачење насиља у породици и доводи у питање релевантност података о његовој распрострањености, занемарује и маргинализује субјективна искуства жртава и редукује ресурсе намењене за спречавање ове врсте насиља, уже, правно дефинисање насиља у породици са већом прецизношћу одређује овај феномен и представља оперативну основу за рад у пракси.³ У низу релевантних докумената међународног карактера којима се постављају стандарди за сузбијање насиља у породици приметно је да документи новијег датума настоје да нормативно уобличи шира одређења насиља у породици. Тако Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција)⁴ као „насиље у породици” означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег долази у оквиру породице или домаћинства, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли учинилац дели

¹ Myhill, A., *Measuring domestic violence: context is everything*, Journal of Gender-Based Violence, vol. 1/1, 2017, pp. 33–44.

² Dutton, D. G., Nicholls, T. L., *The gender paradigm in domestic violence research and theory: Part 1—The conflict of theory and data*, Aggression and Violent Behavior 10, 2005, pp.680 – 714; Estimating the Costs of Gender Based Violence in the European Union: A Report. Publications Office of the European Union, European Institute for Gender Equality, Luxembourg, 2014.

³ Walby, S., Towers, J., Francis, B., *Is Violent Crime Increasing or Decreasing? A New Methodology to Measure Repeat Attacks Making Visible the Significance of Gender and Domestic Relations*, The British Journal of Criminology, Vol. 56, no. 6/2016, pp.1203–1234; Лукић, М., и др., *Ниједна жена мање*, Београд, 2018.

⁴ Council of Europe, Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, CETS No. 210, 12 April 2011. Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Службени гласник - међународни уговори, бр. 012/2013.

или је делио исто боравиште са жртвом, при чему се под појмом "род" означавају друштвено одређене улоге, понашања, активности и атрибути, које дато друштво сматра прикладним за жене и мушкарце, а под „родно заснованим насиљем над женама“ означава насиље, које је усмерено против жене зато што је жена, односно оно које несразмерно погађа жене.⁵

За потребе оперативног контекста у оквиру кога центари за социјални рад посебно одређеним активностима учествују у спречавању насиља у породици релевантан је легалистички приступ. У домаћем праву насиље у породици се дефинише у оквиру породичног и кривичног законодавства. Породични закон насиље у породици одређује као понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. Насиљем у породици, у том смислу сматра се нарочито наношење или покушај наношења телесне повреде, изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу, присиљавање на сексуални однос, навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лице, ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима, као и вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање (чл. 197. ПЗ).⁶

Кривични законик дефинише насиље у породици као посебно кривично дело које у основном облику чини свако ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Квалификоване облике овог кривичног дела забрањене тежом казном одређује начин извршења (уколико је при томе коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши), последица (ако је услед тог наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или смрт члана породице) или чињеница да је дело учињено према малолетном лицу. Посебан облик овог кривичног дела чини лице које прекрши мере заштите од насиља у породици које му је суд одредио на основу закона којим се уређују породични односи (чл. 194. КЗ).⁷ Приметну разлику у начину дефинисања насиља у породици појачава и различито дефинисање чланова породице у породичном и кривичном законодавству (чл. 197. ст. 3. ПЗ; чл. 112. ст. 28. КЗ). За потребе овог рада улога центара за социјални рад у спречавању насиља у породици сагледава се у контексту кривичноправног одређења насиља у породици.

⁵ Истанбулска конвенција је први легислативни међународноправни акт којим се поред биолошке разлике између мушког и женског пола уважава и друштвено конструисана категорија рода. Ова одредба тумачи се и као напредак у заштити људских права али и као радикална новина којом се негира природни поредак и уводи "спорна родна идеологија" у којој родни идентитет може бити различит од полног идентитета.

⁶ Породични закон, Сл. гласник РС, бр. 6/2015.

⁷ Кривични законик, Сл. гласник РС, бр. 35/2019.

2. Спречавања насиља у породици – карактеристике савременог приступа

Осмишљавање стратегија спречавања породичног насиља захтева познавање етиолошке и феноменолошке димензије ове појаве, као и уважавање специфичног виктимолошког аспекта.⁸ Феноменолошки аспект насиља у породици указује да овај облик насиља има посебну динамику јер представља дуготрајни и континуирани процес који временом ескалира и у погледу учесталости и у погледу интензитета. Најчешће се не ради о изолованим инцидентима него о дужевременом злостављању, чијом жртвом се могу сматрати сви чланови породице. Специфични и врло различити су и облици овог насиља: физичко и психичко насиље, грубо занемаривање, сексуално насиље, економско и социјално насиље. Појављује се као присилно контролишуће, жестоко и учестало насиље, или као свакодневно ситуационо насиље контроле. Тамна бројка код ових кривичних дела је веома висока јер насиље у породици најчешће представља дубоко скривену породичну тајну о којој чланови породице не говоре. Савремени етиолошки приступи у проучавању насиља у породичним односима су мултифакторски и мултидисциплинарни, заснивани на идеји да је ова врста насиља друштвени а не лични проблем, укореван у патријархалној структури друштва и традиционалним родним улогама. У етиолошком смислу породично насиље јесте резултат интерактивног деловања индивидуалних и друштвених чиниоца, при чему се посебно мора нагласити феномен трансгенерацијског преноса (насиље доживљено у детињству опредељује особу да касније у животу користи насиље као начин регулисања међуљудских односа).⁹ Етиолошка комплексност упућује на закључак да превенција овог облика насиља осим санкционисања захтева и терапијски рад и са жртвом и са учиниоцем, како би промена понашања била трајна. Виктимолошка димензија породичног насиља указује да жртва породичног насиља није само непосредно злостављани члан породице него су то увек и други чланови породице, посебно деца. Савремени виктимолошки стандарди осим процене и издвајања виктимолошких фактора, захтевају и индивидуално планиране програме заштите и оснаживања жртава.

Са становишта потребе дефинисања системског приступа сузбијању породичног насиља то значи да етиолошке, феноменолошке и виктимолошке

⁸ Петрушић, Н., Жункић, Н., Вилић, В., *Кривично дело насиља у породици у судској пракси – нове тенденције и изазови*, Београд, 2018.; Николић-Ристановић, В., Константиновић-Вилић, С., *Криминологија*, Београд, 2018.

⁹ Delsol, C., Margolin, G., *The role of family-of-origin violence in men's marital violence perpetration*, *Clinical Psychology Review*, no. 24/2004; Pears, C.K., Capaldi, M.D., *Intergenerational transmission of abuse: a two-generational prospective study of an at-risk sample*, *Child Abuse & Neglect*, no. 25/2001.

карактеристике ове појаве налажу програме интегрисане акције различитих субјеката усмерених како на индивидуалне факторе, тако и на шире амбијенталне чиниоце насиља у породици са циљем како превенције и сузбијање насиља, тако и заштите и оснаживања жртава.¹⁰

Како је породично насиље глобални феномен, стандарди социјалне реакције на породично насиље дефинисани су и на нивоу различитих међународних правних докумената. За европски простор посебан значај има Конвенција Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција). Истанбулска конвенција представља први и једини регионални-европски правно обавезујући инструмент у области породичног насиља, и као таква поставља јасне и обавезне смернице државама потписницама да правно уреде заштиту од родно заснованог насиља и дискриминације и прописује политике које држава мора водити у овом циљу. За државе потписнице Конвенција установљава стандард „дужне посвећености („*due diligence*“) у односу на превенцију, заштиту, кривично гоњење и санкционисање насиља, а насиље над женама и насиље у породици одређује као кршење људских права и посебан облик дискриминације, укоренењен у неједнаком социјалном положају жена и мушкараца, који се као такав одржава и изнова обнавља културом толерисања насиља и порицања постојања овог облика насиља.¹¹ Конвенција одређује стандарде потребних законодавних интервенција, дефинише активности превенције и мера правне и институционалне заштите и подршке жртвама, док у погледу учиниоца поставља, како стандарде ефикасног кривичног гоњења и кажњавања, тако и програме потребних третмана. Посебном одредбом регулисани су програми превентивне интервенције и програми за рад са учиниоцима насиља. Прописана је обавеза страна уговорница да предузму неопходне законодавне или друге мере за изразу и подршку програма, који имају за циљ да учиниоци насиља у породици промене образаца насилног понашања, савладају и усвоје ненасилно понашање у међуљудским односима. У циљу ефикасне имплементације на националном нивоу се захтева успостављање интегрисаног модела координиране активности свих надлежних институција, укључујући и специјализоване женске невладине организације.¹² Успоставља се и посебан међународни механизам сарадње, праћења и надгледања имплементације Конвенције.

¹⁰ Pollak, R.A., *An Intergenerational Model of Domestic Violence*, Journal of Population Economics, vol. 17/2, 2004.

¹¹ Бранковић, Б., *Вести из будућности: Истанбулска конвенција и одговорност државе за борбу против насиља над женама, Функционисање опитних сервиса - операционализација дужне прилежности*, Београд, 2013.

¹² Council of Europe, Domestic and sexual violence perpetrator programmes: Article 16 of the Istanbul Convention, стр. 10.

3. Систем спречавања насиља у породици у Србији

Систем спречавања насиља у породици у Србији је регулисан посебним законом који прати стандарде Истанбулске конвенције, будући да је Србија 2013. године ратификовала ову конвенцију.¹³

Закон о спречавању насиља у породици има за циљ да успостави интегрисан систем организације и поступања државних органа и установа ради делотворног спречавања насиља у породици и хитне, благовремене и делотворне заштите и подршке жртвама насиља у породици. Насиље у породици, у смислу овог закона, јесте акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству (чл. 3). Овај Закон је се примењује и на сарадњу у спречавању насиља у породици у кривичним поступцима за посебно наведена кривична дела (прогањање, силовање, обљуба над немоћним лицем, обљуба над дететом, обљуба злоупотребом положаја, недозвољене полне радње, полно узнемиравање, подвођење и омогућавање вршења полног односа, посредовање у вршењу проституције, приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетних лица за порнографију, навођење детета на присуствовање полним радњама, запуштање и зостављање малолетног лица, насиље у породици, недавање издржавања, кршење породичних обавеза, родоскврнуће, трговина људима и друга кривична дела, ако је кривично дело последица насиља у породици (чл. 4).¹⁴

Спречавање насиља у породици састоји се од скупа мера којима се открива да ли прети непосредна опасност од насиља у породици и скупа мера које се примењују када је непосредна опасност откривена, при чему непосредна опасност од насиља у породици постоји када из понашања могућег учиниоца и других околности произлази да је он спреман да у времену које непосредно предстоји по први пут учини или понови насиље у породици. Полиција, јавна тужилаштва, судови опште надлежности и прекршајни судови и центри за социјални рад дужни су да брзо, делотворно и координисано спречавају насиље у породици и вршење кривичних дела одређених овим законом и да пруже жртви заштиту, правну помоћ и психосоцијалну и другу подршку ради њеног опоравка, оснаживања и осамостаљивања. Закон прописује обавезу

¹³ Закон о потврђивању Конвенције Савета Европе о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици, Службени гласник - међународни уговори, бр. 012/2013.

¹⁴ Закон о спречавању насиља у породици, Сл. гласник РС, бр. 94/2016.

пријављивања насиља у породици и хитност у поступању по пријављеним случајевима. У случају пријаве и препознавања насиља у породици надлежни полицијски службеник је дужан да прикупи потребна обавештења, да одмах процени ризик непосредне опасности од насиља у породици и да, уколико су за о испуњени услови, изрекне хитну меру за спречавање насиља у породици која траје 48 часова (мера привременог удаљења учиниоца из стана и мера привремене забране контактирања и прилажења жртви). О продужењу хитних мера за још 30 дана у хитном поступку, уколико установи да и даље постоји непосредна опасност од насиља у породици, решењем одлучује оновни суд на предлог надлежног јавног тужиоца. Жалбу на решење суда може поднети и лице на које се решење односи као и јавни тужилац. Евиденцију о пријављеним случајевима насиља у породици и о изрицању и извршењу хитних мера и извршењу мера заштите од насиља у породици, води надлежна полицијска управа. Сарадња и координација активности субјеката укључених у спречавање насиља у породици одвија се преко лица одређених за везу и преко група за координацију сарадњу. Лица одређена за везу именују се у полицијској управи, основном и вишем јавном тужилаштву, основном и вишем суду и центру за социјални рад са обавезом да свакодневно размењују обавештења и податке битне за спречавање насиља у породици, откривање, гоњење и суђење за кривична дела и за пружање заштите и подршке жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела одређених законом. На подручју сваког основног јавног тужилаштва образује се група за координацију и сарадњу коју чине представници основних јавних тужилаштава, полицијских управа и центара за социјални рад, са подручја за које се група образује. Група одржава састанке (најмање једанпут недељно) на којима разматра сваки случај насиља у породици који није окончан правоснажном судском одлуком у грађанском или кривичном поступку, случајеве када треба да се пружи заштита и подршка жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела посебно предвиђених законом, израђује индивидуални план заштите и подршке жртви и предлаже надлежном јавном тужилаштву мере за окончање судских поступака. Осим тога, по пријему процене ризика којом је установљена непосредна опасност од насиља у породици, група за координацију и сарадњу израђује индивидуални план заштите и подршке жртви, који садржи целовите и делотворне мере заштите и подршке жртви, као и другим члановима породице којима је подршка потребна. Надлежни полицијски службеници и јавни тужиоци, заменици јавних тужилаца и судије који примењују Закон о спречавању насиља у породици дужни су да заврше специјализовану обуку према посебном програму. Заштита и подршка жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела одређених Законом посебно је регулисана кроз право жртве на обавештавање и право на бесплатну правну помоћ, као и кроз обавезу израде посебног индивидуалног плана заштите и подршке за сваку жртву од стране групе за координацију и сарадњу. Ради праћења примене Закона и боље координације и делотворности спречавања насиља у породици и заштите од

насиља у породици Влада Р Србије образује посебно тело, Савет за сузбијање насиља у породици (чл. 6-30).¹⁵

Закон о спречавању насиља у породици предвиђа допунску примену Кривичног законика, Законика о кривичном поступку, Закона о парничном поступку, Породичног закона и Закона о полицији у поступцима против учинилаца и на пружање заштите и подршке жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела одређених Законом (чл. 5.).

4. Улога центара за социјални рад у спречавању насиља у породици

Закон о спречавању насиља у породици је јасно разграничио належности државних органа и установа у спречавању насиља у породици. Мада је улогу координирања коју су раније имали центри за социјални рад преузело јавно тужилаштво, центри за социјални рад су укључени у све активности спречавања породичног насиља.¹⁶ У том смислу Закон предвиђа да руководилац сваког центра за социјални рад одређује међу запосленима у центру тим стручњака који помаже у спречавању насиља у породици и пружа подршку жртвама насиља, именује лице предвиђено за везу у активностима спречавања насиља, као и представника у групи за координацију и сардњу. Центри за социјални рад могу давати своје мишљење пре окончања процене ризика, уколико надлежни полицијски службеник то затражи, а задужени су и вођење евиденције о примени индивидуалних планова заштите и подршке жртвама насиља.¹⁷

Осим тога, у оквиру своје основне делатности центри за социјални рад обављају читав низ других крајње деликатних активности. У случају насиља, центри, идентификују насиље у породици постављањем питања о насиљу свакој клијенткињи/ клијенту; евидентирају акте насиља; формирају писану документацију (досије); узимају изјаву о насиљу од оба супружника (у одвојеним разговорима); пријаву о насиљу од стране својих клијенткиња/клијената прослеђују полицији; преузимају рад са породицом након полицијске интервенције, обезбеђују повратне информације за полицију; пружају неопходну помоћ жртвама насиља и информишу их о правима, другим институцијама и организацијама у којима могу потражити помоћ; мотивишу жртве да учествују у судском поступку (ако је покренут) и пружају информативну и психолошку подршку током процеса; у циљу заштите жртава подносе предлоге суду: за самостално вршење родитељског права од стране

¹⁵ Исто.

¹⁶ Посебан протокол о поступању центара за социјални рад-органа старатељства у случајевима насиља у породици и женама у партнерским односима, Министарство рада, запошљавања и социјалне политике, Београд, 2013.

¹⁷ Закон о спречавању насиља у породици, Сл. гласник РС, бр. 94/2016.

жртве, за ограничење родитељског права (у делу виђања са децом), за делимично лишавање родитељског права насилника, за изрицање мера заштите од насиља у породици, и по потреби сведоче на суду; предузимају друге интервенције из својих надлежности (једнократна новчана помоћ и помоћ у натури и друге врсте материјалне помоћи жртвама, обезбеђивање смештаја, и др.); остају у контакту са породицом која има проблем насиља; повезују се са полицијом и тужилаштвом у случајевима хитних интервенција; иницирају ефикасну сарадњу са лекарском службом за теренски рад и психијатријском службом, посебно у случајевима обавезног лечења од алкохолизма и смештаја у психијатријске установе; успостављају повратне везе са тужилаштвом (да ли је подигнута кривична пријава) и са судовима (да ли је донета пресуда).¹⁸

Поред ових делатности у оквирима система социјалне заштите организован је и рад са учиниоцима насиља у породици у форми психосоцијалног третмана. Саветовалишта за брак и продицу у Београду, Крагујевцу и Нишу 2012. године су почела да примењују психосоцијални програм са учиниоцима насиља. Осмишљен је и акредитован и посебан програм обуке за рад са учиниоцима насиља у партнерским и породичним односима чиме су се стекли услови да се додатно едукује одређени број професионалаца и прошири број центара у оквиру којих се изводе ови програми.¹⁹ Упркос добром почетку и охрабрујуће позитивним резултатима на које су указале евалуативне студије тренутна примена психосоцијалног третмана према учиниоцима породичног насиља је спорадична и недовољна, а развој третмана у Србији неуједначен.²⁰ Ово је врло неповољна ситуација у погледу постављања и одржавања делотворног система сузбијања насиља у породици имајући у виду да се ратификацијом Истанбулске конвенције наша земља обавезала да предузме неопходне законодавне, и друге мере за оснивање и подршку програма за рад са учиниоцима (чл. 16. Конвенције).²¹ Осим тога, и пре ратификације Конвенције, Националном

¹⁸ Улога центара за социјални рад у систему заштите жена жртва насиља, Тим „Из круга“; Београд, 2018, ст. 7.

¹⁹ Секулић, Ј., Петронијевић, Г., Јовановић, С., Стојадиновић, С., Деспотовић, В., Игић, С., Цветковић, Д., Малешевић, Д., Остојић, З., Стојановић, М., Павлов, Г., Цветановић, Љ., Филиповић, М., Манчић, М., *Програм обуке професионалаца/ки за третман починилаца насиља у партнерским односима*, материјал из акредитованог програма обуке, Београд, 2012.

²⁰ Јовановић Белотић, С., *Програм рада са починиоцима насиља у породици у Србији, садашњост и будућност*; приказ резултата истраживања, Крагујевац, 2018; Секулић, Ј., Остојић, З., *Психосоцијални третман починилаца насиља: оправданост програма за починиоце насиља у породици и у партнерским односима*, Кризни центар за мушкарце, стр. 3. доступно на: http://kcm.rs/test/wp-content/uploads/2016/10/kcm_brosura.pdf, октобар, 2020.

²¹ Соковић, С., Симоновић, Б., Раднђеловић, В., *Систем спречавања насиља у породици: члан 16. Истанбулске конвенције*, Правни живот, књ. 607, бр. 9/2018, стр. 703-720.

стратегијом за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима предвиђена је обавеза стварања услова за спровођење програма рада са учиниоцима насиља у систему социјалне заштите.²²

Центри за социјални рад су се тако нашли у ситуацији да, и поред професионалне обучености и испољене посвећености, не могу да пруже евидентно потребне услуге у сузбијању и превенцији породичног насиља.

5. Потреба за услугама центара за социјални рад и проблем неодговарајућег правног оквира – психосоцијални третман учиниоца насиља у породици

Рад са учиниоцима насиља није значајан само као правна обавеза преузета ратификацијом међународног правног акта, већ је од суштинске вредности као део интегративног, системског одговора друштва, на насиље. Жена жртва породичног насиља најчешће обнавља заједницу са насилником и насиље се наставља. Мушкарац насилник и у новој заједници најчешће понавља насиље, одржавајући трансгенерацијску спиралу насиља. Затворске казне неповољно утичу на целу породицу и нису ефикасне у смислу промене понашања (а за државу представљају велики издатак). И у случају примене мере иселења насилника, превенција насиља није извесна јер угрожавање жртве може да се настави у другом облику. Ни судска пресуда учиниоцу у неким случајевима не може да поврати спокојство жртве јер судски епилог неретко постаје окидач за ново и интензивније угрожавање. Са друге стране, истраживања показују да успешно спроведен третман мења понашање насилника и уверења из којих произилази насиље, утиче на прихватање одговорности и развијање самоконтроле, подиже способност за конструктивно решавање сукоба и подстиче увиђање да је свако насиље над одраслим чланом породице увек истовремено и насиље над децом. Жене као (најчешће) жртве насиља постају спремније за сарадњу и исказивање својих потреба, лакше контролишу своје стање угрожености, развијају поверење у систем и стичу доживљај да нису саме у свом проблему. Суштински, заштита жртве је превасходни циљ психосоцијалног третмана учинилаца.²³ При томе је важно нагласити да програми психосоцијалног третмана учиниоца насиља у породици никако не замењују кривичне санкције које се изричу у судском поступку.

Програми за учиниоце породичног и партнерског насиља развијају се више од четрдесет година широм света и представљају обавезан део савремених, и националних и међународних, стратегија спречавања насиља у породици.

²² Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, Сл. гласник РС, бр. 027/2011.

²³ Деспотовић, В., *Психосоцијални програм за починиоце насиља у партнерским односима у Србији*, Зборник радова: Психосоцијални третман починилаца породичног насиља, као улазница за трајну промену, Београд, 2017. стр. 26-36.

Независно од тога да ли жртва остаје у заједници са учиниоцем или не, ови програми имају за циљ заустављање насиља, спречавање понављања насиља, пресецање трансгенерацијског преношења насиља, подизање нивоа безбедности жртве и подржавање успешне реинтеграције учинилаца.

Први програм третмана учинилаца насиља у породици Имерџ (*Emerge*) је основан 1977. године у Бостону, САД. Временом долази до брзог развоја и унапређења програма, па се данас активно примењује на десетине различитих програма, најчешће у САД, Канади, Аустралији и Европи. Веома значајан за даљи развој ових програма, јесте амерички *Duluth Domestic Abuse Intervention Project (DAIP)* програм намењеним мушкарцима насилног понашања у породичним и партнерским односима. Примењује се у САД од 1980. и представља специфичан психоедукативни модел који повезује конгнитивно бихејвиорални приступ, којим се обезбеђују индивидуалне трансформације понашања, и социокултуралну едукацију с циљем промене вредносних ставова који су у основи насилничког понашања.²⁴ Канадски програми интегришу превентивно деловање и ресторативни концепт. У смислу превенције насиља кривичне санкције, ма колико биле строге, нису довољне и нужно не доводе до промена у понашању без терапијског рад са учиниоцима, због чега су терапеутски програми интегрисани у мултиагенцијски координисани одговор заједнице на насиље у породици. Ресторативни контекст подразумева да све активности као циљеве посебне вредности постављају прихватање одговорности за насиље од стране учиниоца, рехабилитацију жртве и социјалну реинтеграцију учиниоца. У савременој пракси веома су заступљени и програмима који су повезани са кривичноправном реакцијом. Намењени су осуђеним учиниоцима и углавном се спроводе у затворима (најпознатији овакав програм је *Integrated Domestic Abuse Programme, IDAP*). Аустријски модел интервенције је настао на основама Duluth модела, нормиран је и законом о заштити од насиља и изводи се у контексту координисане међусекторске сарадње, при чему Интервентни центар има улогу интегрисаног сервиса подршке жртвама насиља а Центар за мушкарце спроводи групни рад са починиоцима.²⁵ Шведски Малме програм (*The Integrated Domestic Violence Programme, Malmö*) је један од науспешнијих европских холистичких програма заснован на принципу мултисекторске координације која укључује сам град и све релевантне државне и недржавне институција уз стално анимирање, едуковање и учествовање јавности и грађана. Специјализован програм за учиниоце насиље се изводи у синхронизацији са другим сегментима Малме

²⁴ Pence, E., *Duluth Model, Domestic Abuse Intervention Programs*, <https://www.theduluthmodel.org/>, приступ, октобар, 2020.

²⁵ Logar, R., *The Austrian model of intervention in domestic violence cases, Expert Group Meeting on Violence against women: Good practices in combating and eliminating violence against women*, UN Division for the Advancement of Women in collaboration with UN Office on Drugs and Crime, Wien, 2005.

програма.²⁶ Највећи број европских држава прихвата стандарде *Daphne* програма, посебног програма Европске уније за сузбијање насиља над женама, младима и децом. Интегрални део овог програма јесте и посебан подпрограм рада са учиниоцима породичног насиља (*Work with perpetrators of domestic violence in Europe, WWP*), као когнитивно-бихејвиорални модел са једнако важним екстерним циљевима који се тичу стварања безбедног окружења за жртву, трајне едукације и промене перцепције (мушког) породичног насиља.²⁷ Шкотски модел (*The Caledonian System*) се темељи на стручној процени ризика од насиља, спроводи се у оквиру државних институција, комбинује рад са учиниоцима који су упућени од стране суда са радом интегрисаних сервиса за подршку жртвама насиља, а подразумева посебне програме за мушкарце, програме за жене и програме за децу.²⁸

Норвешки концепт спречавања насиља у породици (*Alternative to Violence (ATV)*) породично насиље тумачи и као чин (углавном мушке) злоупотребе контроле и моћи, али и као социјални конструкт трансгенерацијског квалитета. Третман *ATV* програма представља комбинацију терапијског и психоедукативног приступа, примењује седам основних програма, од којих су неки усмерени на починиоце насиља, а други на особе које су насиљу изложене. Програм третмана за мушкарце који врше насиље усмерено на партнера и/или децу креиран је по узору на *Duluth Domestic Abuse Intervention*

²⁶ Грујић, Ј., *Програми за починиоце насиља у породици: истраживање добрих пракси и предлога модела рада са починиоцима за Србију*, Зборник радова: Прилози за унапређење стратешког и правног оквира у области насиља у породици, Београд, 2010. Пројекат Борба против сексуално и родно заснованог насиља - Управа за родну равноправност, Министарство рада и социјалне политике.

²⁷ Национална стратегија за спречавање и сузбијање насиља над женама у породици и у партнерским односима, Сл. гласник РС, бр. 027/2011, у погледу рада са учиниоцима упућује на Смернице Европске мреже за рад са учиниоцима; European Network for Work with Perpetrators (WWR), Guidelines to develop standards for programmes working with perpetrators of domestic violence, Version 2, 2017, доступно на: https://www.work-with-perpetrators.eu/fileadmin/WWP_Network/redakteure/Resources_Activities/guidelines/5_2_2_Guidelines_for_Standards_2017.pdf, приступ: новембар, 2020; <https://www.work-with-perpetrators.eu/>, приступ: новембар, 2020.

²⁸ Hame, L., Radford, J., *Tackling Domestic Violence: Theories, Policies And Practice*, Glasgow, 2008, pp.147-164; Donovan, C., Griffiths, S., *Domestic Violence and Voluntary Perpetrator Programmes: Engaging Men in the Pre-Commencement Phase*, The British Journal of Social Work, Vol. 45, no.4/2015, pp. 1155-1171; Kelly, L., Westmarland, N., *Domestic Violence Perpetrator Programmes: Steps Towards Change*, Project Mirabal Final Report. London and Durham, 2015.

²⁸ Council of Europe, Domestic and sexual violence perpetrator programmes: Article 16 of the Istanbul Convention, p. 9.

Project, али проширен и на насиље као образац понашања и на насиље као социјални конструкт.²⁹

У Србији је примењен програм норвешке организације Алтернатива насиљу (*Alternativ til Vold, ATV*), како због укупне успешности и ефикасности у смањењу рецидивизма, тако и због фактора техничко-организационе природе који у домаћим условима омогућавају релативно једноставну и брзу имплементацију. Овај програм је оцењен и као добра основа за даљи развој и унапређивање, погодан је и за повезивање са кривичноправним системом, као и са другим институцијама. Програм је почео да се спроводи у оквиру система социјалне заштите, односно центара за социјални рад и његових издвојених организационих целина које се баве психотерапијом (Саветовалишта за брак и продицу) који су имали све капацитете потребне за покретање и спровођење програма овог типа.³⁰

Тренутна ситуација у погледу примене психосоцијалног третмана учинилаца породичног насиља јесте веома неповољна. Парадоксално је да у Србији тренутно има 115 едукованих стручњака за рад са починиоцима насиља у партнерским односима, од којих само неколико спроводи третман.³¹ Општа оцена је да недостатак законских и подзаконских аката којима се уређује примена психосоцијалних третмана учиниоца породичног насиља онемогућава развој третмана и доводи до неуједначене праксе у Србији, и поред тога што рад са учиниоцима насиља у породици представља не само општеприхваћени стандард добре праксе чија је делотворност потврђена евалуационим истраживањима, него и обавезу преузету из међународних докумената легислативног карактера (Истанбулска конвенција).

У нормативном смислу, простор за примену психосоцијалног третмана у домаћем систему спречавања породичног насиља је веома сужен, а у пракси и додатно смањен због ограничене примене одговарајућих правних института.

Као посебна заштитна мера психосоцијални третман учиниоца насиља у породици није предвиђен Законом о спречавању насиља у породици, као ни Породичним законом, ни Законом о прекршајима. Није нормиран ни као посебна мера безбедности у кривичном законодавству. Општи правни оквир за примену посебних третманских програма према учиниоцима насиља у породици и насиља према женама изводи се из Закона о равноправности полова, који прописује да сви чланови породице имају право на заштиту од насиља у породици и да се дискриминацијом не сматрају посебне мере и

²⁹ Eriksson, M., Hester, M., Pringle, K., Keskinen, S., *Tackling Men's Violence in Families: Nordic Issues and Dilemmas*, Bristol, 2005.

³⁰ Петронијевић, Г., Перовић, В., *Сарадња Саветовалишта за брак и породицу и Основног јавног тужилаштва у Крагујевцу у примени третмана починилаца насиља у партнерским односима у породици*, Зборник радова: Психосоцијални третман починилаца породичног насиља, као улазница за трајну промену, Београд, 2017. стр. 77-83.

³¹ Исто, стр. 83.

програми намењени жртвама насиља нити посебне мере и програми намењени извршиоцима насиља у породици, у циљу спречавања даљег насиља (чл. 29.). Поред посебних мера и програма који су намењени жртвама насиља у породици, у овом Закону је нормирана и потреба поступања са учиниоцима насиља, ради спречавања поновног вршења насиља.³²

У области кривичног законодавства третман учинилаца насиља у породици се може реализовати, када су за то испуњени услови, применом института одлагања кривичног гоњења (примена принципа опортунитета кривичног гоњења)³³ и применом условне осуде са заштитним надзором.³⁴ Примена обе могућности фактички је веома ограничена.

Проблем са условном осудом са заштитним надзором као санкцијом путем које би окривљени могао да буде упућен на психосоцијални третман је у томе што се ова санкција генерално веома ретко примењује у пракси, а у случајевима када је и изречена, судови се веома ретко опредељују за психосоцијални третман као обавезу која се у времену проверавања у оквиру заштитног надзора намеће осуђеном.³⁵

Неки облици насиља у породици (посебно лакши облици, чл. 194. ст. 1. КЗ) могу се адекватно решавати одлагањем кривичног гоњења уз обавезу да се осумњичени за кривично дело насиља у породици подвргне психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања. Овом мером, која се у виду услова поставља осумњиченом како би њеним испуњењем заслужио да не буде кривично гоњен, често се могу постићи бољи ефекти него класичним кривичним гоњењем и класичном кривичном санкцијом.³⁶ Кривични поступак који се води за кривична дела породичног насиља је крајње неизвесан у

³² Закон о равноправности полова, Сл. гласник РС, бр. 104/2009;

³³ Јавни тужилац може да одложи кривично гоњење за кривична дела за која је предвиђена новчана казна или казна затвора до пет година, ако осумњичени прихвати једну или више обавеза, међу којима је и обавеза "да се подвргне психосоцијалном третману ради отклањања узрока насилничког понашања" у року који не може бити дужи од годину дана (чл. 283. ЗКП); Законик о кривичном поступку, Сл. Гласник РС, бр. 35/2019;

³⁴ Уколико су испуњени услови за изрицање условне осуде (чл. 66. КЗ) у случају кривичног дела насиља у породици суд учиниоцу може да изрекне условну осуду и уједно да одреди да се учинилац стави под заштитни надзор за одређени период у току времена проверавања (чл. 71. ст. 1. КЗ). Као мера заштитног надзора, између осталог, предвиђена је и обавеза учиниоца да посећује одређена професионална и друга саветовалишта или установе и да поступа по њиховим упутствима (чл. 73. ст. 9. КЗ). непоштовање ове обавезе може довести и до опозивања условне осуде (чл. 76. КЗ). Кривични законик, Сл. гласник РС, бр. 35/2019;

³⁵ Јовановић Белотић, С., *Програми рада са починиоцима насиља у породици у Србији, садашњост и будућност*; приказ резултата истраживања, Крагујевац, 2018.

³⁶ Шкулић, М., *Насиље у породици – неки проблеми законодавне инкриминације и судске праксе; Насиље у породици – узроци, облици, последице и друштвена реакција*, том 1, Београд, 2014, стр. 34-51.

погледу исхода. Као привилеговани сведоци у судском поступку жене (супруге), најчешће жртве насиља у породици, могу у свакој фази поступка да ускрате сведочење, а како код ових дела најчешће нема сведока поступак се тада завршава одбацивањем кривичне пријаве, одустанком тужиоца, или доношењем пресуде, којом се учинилац ослобађа кривице због недостатка доказа. Ово крајње неповољан исход који може да ојача учиниоца а жртву насиља да врати на почетак и изложи још већем ризику, због чега одлагање кривичног гоњења уз обавезу подвргавања психосоцијалном третману представља сасвим прихватљиву алтернативу. И поред тога, број учиниоца који су применом овог института упућени на психосоцијални третман се смањује јер се у пракси веома уздржано користи овај институт када су упитању кривична дела насиља (у које спада и насиље у породици).

Са друге стране, обзиром на то да подзаконским актима није регулисано ко спроводи третман, где се третман реализује, колико траје и ко га финансира, примену института одлагања кривичног гоњења уз обавезу подвргавања психосоцијалном третману прати неуједначена пракса, тешкоће услед недодатка протокола упућивања и недовољно обучених стручњака на подручју појединих тужилаштва, проблеми у процени испуњености услова, проблем стварног пристанка учиниоца.³⁷

6. Закључак

Закон о спречавању насиља у породици је разграничио належности државних органа и установа у спречавању насиља у породици и нормирао активности које обављају центри за социјални рад. Прве године примене показале су да Закон није на одговарајући начин укључио програме рада са учиниоцима насиља у систем превенције породичног насиља и није искористио доказани потенцијал центара за социјални рад да применом психосоцијалног третмана према учиниоцима насиља битно допринесу превенцији овог облика насиља.

Центри за социјални рад су, имајући у виду националне стратегије за спречавање насиља у породици, почели да примењују психосоцијални програм са учиниоцима насиља као меру терцијарне превенције намењену учиниоцима и пре ратификације Истанбулске конвенције. Потпуно је оправдано било очекивање да ће доношење посебног закона који регулише систем спречавања насиља у породици створити услове за даљи развој и унапређење ових

³⁷ Радић, Г., *Одлагање кривичног гоњења - психосоцијални третман ради отклањања узрока насилничког понашања*, Зборник радова: Психосоцијални третман починилаца породичног насиља, као улазница за трајну промену, Београд, 2017. стр. 43-46; Савовић, Б., *Психосоцијални третман починилаца у кривичном поступку*, Зборник радова: Психосоцијални третман починилаца породичног насиља, као улазница за трајну промену, Београд, 2017. стр. 47-55.

програма. Сасвим супротно очекивањима, Закон о спречавању насиља у породици ниједном одредбом не упућује на рад са учиниоцима нити предвиђа третман учинилаца као посебну меру превенције.

Иако су, формално гледано, активности центара за социјални рад секундарне и пратеће у односу на делатност органа кривичноправног система, њихов потенцијални допринос у спречавању ове врсте насиља јесте сушински. Репресивним мерама, какве по својој суштини јесу кривичоправне мере, делатност центара за социјални рад даје смисао превенције. Казна или претња казном остварује врло скромне или никакве резултате у превенцији ове врсте насиља. Без третмана учинилаца, насиље у породици се одржава са ризиком ескалације и у интензитету и у учесталости. Како је у нормативном смислу простор за примену психосоцијалног третмана према учиниоцима у кривичном законодавству веома сужен, а у пракси и додатно смањен због ограничене примене одговарајућих правних института, центри за социјални рад су се, упркос добром почетку и охрабрујуће позитивним резултатима, нашли у ситуацији да не могу да пруже, у смислу релевантних стандарда и правних обавеза, неопходне услуге у превенцији породичног насиља, и поред адекватне професионалне обучености и испољене посвећености. Општа оцена је да недостатак законских и подзаконских аката којима се уређује примена психосоцијалних третмана учиниоца породичног насиља онемогућава развој третмана и доводи до неуједначене праксе.

*Snežana Soković, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

THE ROLE OF SOCIAL WORK CENTERS IN PREVENTING DOMESTIC VIOLENCE

Summary

Although, formally speaking, the activities of social work centers are secondary and accompanying in relation to the activities of the bodies of the criminal justice system, their potential contribution to the prevention of domestic violence is essential. To repressive measures, which like are criminal law measures in their essence, the activity of social work centers gives a sense of prevention. The analysis of the role of these centers in the system of prevention of domestic violence indicates that the Law on Prevention of Domestic Violence did not adequately include programs of work with perpetrators of violence in the system of prevention of domestic violence and thus did not use the proven potential of social work centers to contribute to the

prevention of this form of violence through psychosocial treatment of perpetrators. As in the normative sense the space for the application of psychosocial treatment of perpetrators in criminal legislation is very narrow, and in practice further reduced due to the limited application of appropriate legal institutes, social work centers, despite professional training and encouraging positive results, found themselves in a situation where in the system of prevention of domestic violence they cannot provide the necessary services.

Key words: *domestic violence, social work centers, programs of work with perpetrators, prevention, psychosocial treatment.*